

Olasz Sándor

Idegen testünk

Závada Pál regénye

Závada Pál történelmi érdeklődése közismert. Már szociográfusként, szociológusként is a tények, a sokszor lenézett valóságreferenciák közelében kellett élnie. A *Kulákprés* (1986) nem is született volna meg másképp. A *Jadviaga párnája* (1997) – a családregényformát ugyan alaposan fölláztatva – több mint fél évszázad történelmi háttérét adja: az érzelmek, ösztönök különös mély világának alkati-antropológiai meghatározottsága mögött kirajzolódik a 20. század első felének számtalan (nem csak békési, multikulturális) mozzanata. A *Milotában* (2002) a 18. századi szlovák falualapítás éppúgy benne van, mint a századforduló és különösképpen az 1950-es, 60-as évek világa. A *fényképész utókora* (2004) ábrázolt idejében (az 1940-es évek elejétől a rendszerváltoztatás körüli évekig) megint csak több történelmi, politikatörténelmi időszak eseményei kavarnak. A magyar huszadik század második felének *Érzelmek iskolája* – miközben izgalmas szövegközi kapcsolatokat villant föl Flaubert regényével – még véletlenül sem hagy ki semmit a tárgyalt időszak fontosabb történései közül.

Most itt van az *Idegen testünk*, mely minden korábbinál több – a történelemkönyvekben is tárgyalt – tény és eszmetörténelmi problémát zsúfol a regénybe. Főként az 1940-es években járunk, de a különféle vissza- és előretalások valójában 1870 és 1956 közé helyezik a regényidőt. A mű első oldalain a kolozsvári bevonulás jelenetei elevenednek meg. A harminchatodik oldaltól azonban az olvasó számára fokozatosan megvilágosodik, hogy a szöveg jelentős része valójában egy 1940 szeptemberében tartott budapesti baráti-családi összejövetel tere és ideje. Weiner Janka fényképészműtermében vagyunk, ahol a regény csaknem mindegyik szereplője megfordul. Majdani megalázók és megalázottak. (Olyan ez, mint *A fényképész utókora* Buchbinder által készített piaci csoportképe, melyen minden fontosabb figura, illetve minden lényeges szereplő őse látható.) Mindjárt az első oldalakon tapasztalható, hogy a történetbe folyamatosan újabb és újabb történetek ékelődnek. Észak-Erdély visszatérésének jeleneteibe például beágyazódik Ady Endre és Octavian Goga irodalomtörténetből is jól ismert, finoman fogalmazva ellentmondásos viszonya. Ekkor az olvasó még azt hiszi, hogy a regény hőse a kolozsvári ünnepegekről tudósító Urbán Vince és az ő alezredes rokona, Flórián (korábban Flamm) Imre lesz. A 25. oldalon a sváb Flammok és az erdélyi szász anyától született Urbán család története kezdődik. Csakhamar belép az eseménymenetbe a fényképész Weiner Janka, aki katolizált „félizraelita”. Az elbeszélés (a narrátorokról egyelőre ne beszéljünk) az ő múltjával is megismertet. A 60. oldal táján váratlanul Gáborné Kulcsár Emma és munkaszolgálatos férje, Dezső levelezésébe csöppenünk. Megismerjük Janka testvéreit, a kommunista Jakabot és a papnövendék Ottót. Színrre lép Raposka Károly professzor a berlini Collegium Hungaricumából. Megjelenik Dohányos László, akit jól ismerünk az előző regényből. Ő az, aki – bármilyen rendszer van – szüntelenül átvirágozza magát. Fontosabb szereplő továbbá Flamm János, akit, hogy kissé bonyolultabb legyen a dolog, olykor Johannának neveznek. A titkos költő a nyilasok közé keveredik, végül háborús bűnösnek végzik ki. A dolog pikantériája, hogy a föl-soroltak közül öt férfi is Janka után vágyakozik. Kétségtelenül sok ez így, egyszerre. Urbán Vince dilemmája az olvasóé is: „A lényeg, amiről nem beszélhet, hogy voltaképpen miféle viszonyok hálójának közepében is csücsül ő, mint egy bánatos pók...” Érdekes módon Janka és Urbán légyottja ad alkalmat a többes szám első személyű elbeszélő számára ahhoz, hogy regénypoétikai érdekű kijelentéseket tegyen. Okok láncolatáról és a részletekben való elmerülés félelméről van itt szó. „A lényeg az,

hogy kifürkészhetetlen körülmények folytán valamely pillanat – akár egy kis szalajtó fogaskerék – egyszer csak váratlanul megzakkan és előreugrik, amitől az idő maga borul föl azon nyomban a rendjére, beosztására vonatkozó tervekkel együtt.” Mindaz, ami a kivárás, késleltetés, az elidőzés öröme lehetne, a „kisiklott pillanatokban” a szeretkező testek módjára zuhan „a sántító elmélet és a kiagyalt fikció térfelébe”. A nagyon tudatosan előidézett mozaikosság, töredezettség, alakok, történetek egymásra torlódása az emberi viszonyok egyidejűsített világát állítja elő. Amiről olvasunk, egyfelől történelmi időtávlatba kényszerül, másfelől (Mészöly Miklós szavaival) „inzultáló jelenlét”.

Az *Idegen testi*nkben olyan átjárás figyelhető meg a valós történelmi tények, figurák és a fikció között, hogy ez az átjárás még akkor is meglepő, ha az újabb magyar regény (Sándor Ivántól Esterházy Péterig) egyre több példát ad a referenciális és fiktív elemek egymásra vetítésére. Gróf Teleki Páltól Szabó Dezsőig sokan tűnnek föl a fiktív szereplők között. Országgyarapítás, zsidótörvények, a fővárost elérő front, a koalíciós idők zűrzavara, a Magyar Testvéri Közösség néven szerveződő mozgalom regényvilágba emelése – a sort hosszan folytathatnánk.

A könyvet azonban a rengeteg valóságéffektus ellenére is regényként kell olvasnunk, minthogy Závada regényt írt és nem történettudományos munkát. A történelmi narratívának azonban van egy olyan átkozott sajátossága, hogy a fikciónak igazodnia kell valamiféle történelmi igazsághoz. Miközben persze a dolog természeténél fogva deformál is némely ponton. Márpedig az *Idegen testi*nk alaposan elrajzol. Mint említettük, Észak-Erdély visszacsatolásának mozgalmas heteiben vagyunk. Tudjuk, elárasztotta az országot az „édes Erdély itt vagyunk” szalonromantikája. De talán nemcsak debil örömben és patológiás érzélgősségekben fuldoklott az ország. Noha a székely nótát könnyáztatta arccal hallgató Vass Gerzsonok létezése aligha kérdőjelezhető meg. „Aztán ivás, cigány?” A kurzus érzélgősségével aligha vádolható Babits Mihály vagy a szülővárosa visszakerüléséről beszámoló Márai és még sokan mások egy nagy történelmi igazságtalanság részleges és persze roppant ellentmondásos korrigálásaként éltek meg az utóidőskorban idegen testként beékelte magyarság visszatérését. Hogy a felelős gondolkodás mennyi színvonalas példája emelhető ki ebből a háború felé sodródó és háborús korszakból, szétfeszítené jelen írás kereteit. De azért Szekfiék vállalkozására (*Mi a magyar*), valamint a *Magyar Csillag* Illyés kezdeményezte *Hírünk a világban* vitájára mégiscsak utalok. A regény társadalmi panorámájából ezek a szövegek valahogy kimaradnak.

A regényben, miközben a kisebbségi magyarság miatt kifelé, a szomszéd államok felé vádolunk, belül tombol az elfogultság, a kirekesztés. Előbb a zsidóság, majd (a háború után) a magyarországi németiség válik idegen testté. A 195. oldalon olvassuk. „De hát mi van itt a magyar szellemi életben?, hisz ez egy oktan, zsigeri ideggyűlés...” Hogy egyetlen józan hang nincs a regényvilágban, csupán azért furcsa, mert éppen a sok-sok, ellentétes pólusokon szerepeltethető alak a regény figurapanorámájának a lényege. Sándor Iván *Követés* című regénye jut eszembe. Márai Sándor a Gellért Szálló ablakából látja az elhurcolt zsidókat, és tehetetlen szégyent érez. Ezt naplójában is leírja. Miközben nem kíméli epés megjegyzéseitől a korszak romlottságát és az ehhez a romlottsághoz igazodókat. S közöttük nemcsak a kurzus parvenüjeit, hanem a hozzájuk asszimilálókat is bírálja. Mindezzel természetesen csupán jelezni szeretném, milyen szövevénybe gubancolódik bele a szerző és az olvasó. Noha utalhatnánk Bibó István lényeglátó gondolataira is. Ezt az árnyalt, összetett látásmódot azonban minden bizonnyal nehezebb érvényesíteni. Itt inkább az elnökpüspök kiselőadása kap teret a zsidókérdésről. A kifelé dinamikus és belül statikus ember vagdalkozásai mellett azonban mindig ott van a kifelé statikus, ámde belül dinamikus ember meditációja. Meglehet, ezt a nehezebb a regényben megjeleníteni.

Ezek a regényen kívüli, ám a regény világtól elválaszthatatlan jelenségek azért is tolokodnak a mű elé, mert Závada Pál olyan regényt írt, amely modellhelyzetével nemcsak a magyar, hanem a mindenkori történelem ördögglakatát is példázza. A regényben és a regénnyel sok mindent lehet tenni. Még Móricz Zsigmond 1919-es naplójából is beemelhető részlet – igaz, itt már az egyik szereplő szájába adva. Tehát a „Két zsidó megy az utcán...” kezdetű mondatot egy regényhős és nem Móricz mondja. Egy interjúban azonban Závada is Móricz antiszemitizmusát említi. A fikció visz-szarántja a valósághoz. Egy személyiséget, egy nagy életművet nyilvánvalóan nem lehet egy vagy több kiragadott szövegrészlettel magyarázni. Amit Móricz gondolt, amiről kiterjedt életművében beszélt, az nyilvánvalóan nem gyűlöletkeltés.

A fényképész utókorában Závada Pál kipróbált és sikerrel alkalmazott egy olyan narrációs eljárást, amelyre – legalábbis ilyen következetesen alkalmazva – a magyar prózatörténetben

nem akad példa. A grammatikai többes szám első személyű megszólalás képes akár különböző előjelű, értékű, mentalitású kollektívumoknak hangot adni. Az *Idegen testünk* mintha kevesebb sikerrel felelne meg ennek a narrációs kihívásnak. (Hasonló történetet a *Jadoviga párnáját* követő *Milotával*. Míg az előbbi izgalmas hármas vagy négyes tükörben mutatja ugyanazt a történetet, az utóbbi a különféle szövegrétegek sűrűlő, csiszolódó felületeivel inkább utánlövés az elsőtől képest.) Persze, az új regényben is van hagyományos auktoriális elbeszélő. A sok szereplő közül jó néhányan (Urbán Vince, Kulcsár Emma, Gábor Dezső) első személyben szólalnak meg. A gyakori hely- és időváltások, valamint a sok beszélő miatt ez már önmagában komoly gondot jelenthet. A 12. oldalon például Urbán Vince első személyben nyilatkozik meg. Mondatait azonban gyorsan újra szerzői elbeszélés követi. „Mire visszaér a szállására, Vince már egészen sérelmesnek találja, hogy egy ilyen kivételes estén – amikor úgy néz ki, a boldandulásig vagyunk mind följárvva, mintha úgy éreznénk, a zsigeri sejtektől a kozmikus erőig ma mindennek egyesülnie kell, ami szétszakított – ő neki dolgozni muszáj. Állhat neki megírni a tudósítást, amiért kiküldték.” Látjuk, a közbevetés többes szám első személye valami általános közhangulatot hivatott érzékeltetni. Az idézet utolsó mondata pedig átértelmezés (elbeszélő monológ), a harmadik személy ellenére akár elsőbe is áttehető. Ez a narratológiai tűzijáték olykor kifejezetten szellemes, sziporkázó: „Unokabátyja olvasmányaira Vince ugyanúgy ráveti magát, mint ismeretségeire, összebarátkozik Imre barátaival, mivelünk, és beleszeret a nőkbe, akik Imrét szeretik, mibélünk, akik őt szeretjük.” Máskor kifejezetten bonyolultabb, görcsösebb megoldásokkal találkozunk. „...nem mulasztotta el fölolvadni a levélnek azt a részét, ahol a fivére elcsodálkozott Dezsőn, vagyis terajtd, aki most se tudsz munkát találni.” Gyakran keveredik – akár egy mondaton belül – a külső és belső nézőpont, a kívülről látott és a belülről elemzett. „Mondja majd Weiner az elnököpüspöknek, vagyis gondolja magában, mert hangosan egy árva szót se szólók.”

A regény egyik (a narráció szempontjából is) bravúros jelenetében Janka Dohányossal szeretkeznek, s az ölekezés után hozza szóba Gáborné Emma gyermekének, Palcsinak a megmentési kísérletét: Dohányos tanyáján álnéven kellene bujtatni. A tervet kifundáló beszélgetés észrevétlenül a zsidóüldözések elől már elrejtett kamasz tanyai életére utaló mondatokkal folytatódik. Ez a sűrítő, szcenikus, nagyon gyorsan sokféle történet, emberi reakciót összefogó elbeszélés olyan epikatörténeti hagyományt idéz föl, amelyet általában nem szoktak Závadával kapcsolatban emlegetni. Ez és sok más szöveghely mégis eszünkbe juttatja Móricz regényeinek, novelláinak fortyogó, sistergő, hihetetlen feszültségeket érzékeltető koncentrátumait. Hasonlóképpen Móriczra emlékeztet a sok szereplő mozgatója, beszédcselekedetekkel való jellemzése. Závada természetesen a posztmodern eszköztárának ismeretében kanyarodik vissza egy olyan tradícióhoz, melyben még percig nem volt kétséges, hogy vannak referenciális elemek. Hogy a regény akár szociológiai keresztmetszetet is adhat, hőseit olyan közegben mozgathatja, ami akár az úgynevezett valóságban is megtalálható.

Az *Idegen testünk* nem hibátlan alkotás. Ám szemléleti egyoldalúságai, regénypoétikai megoldatlanságai ellenére is figyelemre méltó. A mű egyik kritikus (Darvasi Ferenc) szokatlan módon újabb témát javasolt a szerzőnek. Írjon regényt a cigányságról. A játékos ajánlatsor hosszan folytatható. Regény a Don-kanyarban elpusztultakról és családjaikról. A szülőföldjük elhagyására kényszerülőkről. Nemcsak a svábokról, hanem a felvidéki magyarokról. Úgyhogy nagyon sok témát kínál a mögöttünk lévő(?) borzalmas század.

(*Magvető, 2008*)